

Manuskript. Publicerat i Inger J. Danielsen & Johanne Alteren, red., *Erfaring som kunnskapskilde i profesjonspraksis*, Novus forlag, Oslo 2018, s. 161-174.

KLARNING

Wittgensteins diktade filosofi

Tore Nordenstam

Wittgensteins första bok, den logisk-filosofiska avhandlingen från 1922, är ett försök att en gång för alla åstadkomma största möjliga klarhet på världsåskådningarnas svåröverskådliga område.

Han karakteriserade sin metod som klarning. Det traditionella klarningsmedlet på vinproduktionens område är äggvita. I Wittgensteins arbete är det en kombination av logik och litterär gestaltning som är äggvitan. Att form och innehåll är två sidor av samma sak är själva grundvalen för Wittgensteins förstlingsarbete. Den logisk-filosofiska avhandlingen befinner sig därmed i samma bås som

diktverk och annan konst. *Filosofi skulle man egentligen bara dikta* heter det i ett par manuskript från 1930-talet.

Klarning och diktad filosofi.

Frågan är då var i diktens värld ett sådant arbete hör hemma.

Det är det som det handlar om här.

*

Wittgensteins logisk-filosofiska avhandling publicerades 1921 i en tysk naturvetenskaplig tidskrift och utkom året därefter i bokform med den tyska originaltexten på vänstersidorna och en engelsk översättning på högersidorna. Den tyska texten börjar med författarens egen titel: *Logisch-philosophische Abhandlung*. Den engelska texten börjar med en titel som föreslogs av filosofen G. E. Moore i Cambridge: *Tractatus logico-philosophicus*. Den latinska titeln anspelar på ett filosofiskt arbete från 1600-talet, Spinozas *Tractatus theologico-politicus*, men eventuella likheter med Spinozas filosofi var inte något som var viktigt för Wittgenstein när han utarbetade den logisk-filosofiska avhandlingen. Som han framhåller i förordet till boken var han totalt ointresserad av möjliga likheter med vad andra gjort. När han senare i livet hänvisade till sitt förstlingsverk föredrog han alltid den tyska titeln, som onekligen harmonierar bättre med den stil som han betraktade som nödvändig för att nå avhandlingens mål: korta utsagor med riktig rytm och klang, med så enkla och träffande uttryck som möjligt, i görligaste mån med ord från tyskt vardagsspråk utan fackterminologi, med många bilder och liknelser – bild, gräns, kedja, rum, byggstenar, nätverk, träffa huvudet på spiken, grumlig, klarning, kasta bort stegen efter att ha klättrat upp på den och så vidare.

Logisch-philosophische Abhandlung är en träffande titel på ett logiskt-filosofiskt arbete som liknar många andra titlar på artiklar och böcker i filosofi och logik. Som titel på ett diktverk är det slående enkelt och originellt.

*

Att filosofi egentligen bara skulle diktas är en tanke som dyker upp några gånger i Wittgensteins manuskript från 1930-talet. Första gången i ett par parenteser i en handskriven text från 1933:

(Die Darstellung der Philosophie kann nur gedichtet werden.)

(Philosophie dürfte man eigentlich nur dichten. Daraus muß sich, so bestimmt, ergeben, wie weit mein Denken der Gegenwart, Zukunft oder der Vergangenheit angetroffen: Denn ich habe mich damit auch als einen bekannnt, der nicht ganz kann, was er zu können wünscht.

[zu S. 53]

VA Die Beruhigung in der Philosophie tritt ein, wenn das erlösende Wort gefunden ist!

En filosofisk framställning kan bara diktas.

Filosofi skulle man egentligen bara dikta.

Andra gången i ett annat handskrivet manuskript från 1933-34:

Ich glaube meine Stellung zur Philosophie dadurch zusammengefaßt zu haben indem ich sagte:

Philosophie dürfte man eigentlich nur dichten.

Jag tror jag har sammanfattat min hållning till filosofin när jag sade: Filosofi skulle man egentligen bara dikta.

Den tredje gången är i ett manuskript från 1938, där det heter att filosofen borde vara en diktare.

Jag tillhör dem som menar att dessa uttalanden inte bara är önskedrömmar utan uttryck för en strävan som genomsyrar hela Wittgensteins författarskap, från den logisk-filosofiska avhandlingen på 1910-talet till de filosofiska undersökningarna på 1930-talet och de andra efterlämnade manuskripten som tillsammans utgör hans *Nachlass*. Det är det filosofiska diktverket *Logisch-*

philosophische Abhandlung vi nu vänder oss till.

Men först vill jag fästa uppmärksamheten på orden *dichten*, *Dichter* och *Dichtung*. Sentensen *Philosophie dürfte man eigentlich nur dichten* bygger på egenheter i det tyska språket som kan göra det svårt att finna goda motsvarigheter på andra språk. *Dichter* och diktare har en mera högtidlig och ålderdomlig klang än ordet författare. Det är långt ifrån alla skönlitterära författare som kallas diktare. Och det handlar inte bara om poesi. Också litterära verk i andra genrer kan räknas som diktverk, diktade av diktare. Goethes självbiografiska *Dichtung und Wahrheit. Aus meinem Leben* heter på svenska *Ur min levnad: dikt och sanning*. *Dichtung* är fiction, som framställer det som inte kan gripas av faktaspråket.

Orden *dichten* och dikta har med *dicht* och tät att göra. På svenska kan man dikta träbyggnader, tråkärll, behållare, rörledningar och båtar. Orden *dichten* och *abdichten* används på liknande vis på tyska. Ett besläktat ord är *verdichten*, som betyder att komprimera, trycka samman, konsolidera, förstärka och när det gäller såser och andra vätskor att reducera. Ett par andra besläktade ord är *Dichte*, täthet i betydelsen specifik vikt, densitet, och *Dichtheit* eller *Dichtigkeit*, täthet i betydelsen ogenomtränglighet. Diktning har med förtätning att göra. Utsagan *Philosophie dürfte man eigentlich nur dichten* är svår att översätta till språk som saknar motsvarigheter till det semantiska klustret *dicht*, *dichten*, *abdichten*, *verdichten*, *Dichte*, *Dichter*, *Gedicht*, *Dichtwerk* och *Dichtung*. Dessutom har *Philosophie dürfte man eigentlich nur dichten* en speciell rytm som också bidrar till utsagans svåröversättbarhet. Om man som Roman Jakobson ser svåröversättbarhet som tecken på poeticitet, så framstår *Philosophie dürfte man eigentlich nur dichten* som en mycket poetisk utsaga.

Wittgensteins filosofiska diktande har med lugn, stillhet och sinnesfrid att göra. *Die Beruhigung in der Philosophie tritt ein, wenn das erlösende Wort gefunden ist*, heter det i klippet från manuskriptet ovanför. *Lugnandet i filosofin inträder när det förlösande ordet är funnet. Fred i tankarna. Det är det åtrådda målet för den som filosoferar.*

*

Wittgensteins reflektioner om klarning kommer i början av det textavsnitt som har beteckningen 4.112: *Der Zweck der Philosophie ist die logische Klärung der Gedanken*. När han skall beskriva vad han är ute efter väljer han ett vanligt tyskt ord, *Klärung*, som används i många olika sammanhang. Det är ett mångfacetterat ord, men det handlar alltid om att göra något klarare på något vis. Att tänka igenom översättningar av *Klärung* till andra språk är ett sätt att bli klar över

vilken laddning detta ord har på tyska.

Klärung på områden som vinframställning och ölbryggning heter klarning på svenska. När det gäller vatten och avlopp blir det ett annat ord på svenska. *Kläranlage* heter det i tysktalande land. I Sverige heter det *reningsverk*. Den ovan citerade utsagan kan alltså översättas både som *Filosofins mål är den logiska klarningen av tankarna* och som *Filosofins mål är den logiska reningen av tankarna*.

I båda fallen har det med rening av vätskor att göra. Att Wittgenstein tänkt i de banorna kommer fram av den sista meningen i avsnitt 4.112: *Die Philosophie soll die Gedanken, die sonst, gleichsam, trübe und verschwommen sind, klar machen und scharf abgrenzen*. Orden *trübe* och *verschwommen* kan översättas med ord som *grumlig*, *grumsig*, *oklar*, *diffus* och *utflytande*. Då kan det bli en översättning som denna: *Filosofin skall göra tankar som annars är liksom grumliga och utflytande klara och skarpt avgränsade*.

Klarning och rening. Det mångfacetterade ordet *Klärung* kan också översättas med ord som *klargörande*, *uppklarning*, *förklaring*, *utredning*, *rensning*, allt efter sammanhanget.

Man skulle också kunna använda ett av de grekiska orden för rening, *katharsis*. Det har också med rening av en vätska att göra, nämligen menstruationsblod. Aristoteles använde det som ett namn på den rening på känslornas område som han betraktade som tragedins speciella uppdrag. I den logisk-filosofiska avhandlingen handlar det om något liknande på tankarnas område. Det handlar om kognitiv katharsis.

*

När teaterföreställningen börjar möts man av en scenbild.

När man har kommit förbi det korta förordet och avhandlingen börjar möts man av en världsbild: *Die Welt ist alles was der Fall ist*. Världen är allt som är fallet. Kortare kan det inte sägas. Resten av texten är en utläggning av vad som ligger i detta.

Utläggningen är utformad som en serie transformationer av den första utsagan med åtföljande kommentarer. Det grundläggande mönstret är *A är B*, *B är C* och så vidare. Till sist kommer en kort konklusion. De viktigaste stationerna på vägen mot klarhet har numren 1, 2, 3 och så vidare. Efter

de viktigaste utsagorna kommer det utläggningar som är numrerade med utgångspunkt i deras "logiska vikt", som Wittgenstein formulerade det. Ju färre decimaler, desto större vikt. Utsagor med flera decimaler är som viskningar i texten. Det kan jämföras med hur dynamiken anges i musiken: *mp* (mezzopiano), *p* (piano), *pp* (pianissimo), *ppp* (piano pianissimo) och så vidare; och motsvarande på fortesidan. Om man låter den logisk-filosofiska avhandlingen börja medelsvagt (*mp*), blir avsnitten med fem decimaler som *ppppp*. Tjajkovskij gick ännu längre i en passage i symfoni nr 6, där han angav *pppppp*. Wittgenstein betraktade numren som en väsentlig del av framställningen och avvisade bestämt ett förslag att slopa dem. I ett brev 1919 heter det att "endast numren ger boken översiktlighet och klarhet". Utan dem skulle den bli "ett obegripligt virrvarr". Översiktlighet och klarhet var det som Wittgenstein eftersträvade både i den logisk-filosofiska avhandlingen och i de filosofiska undersökningarna på 1930-talet.

Den logisk-filosofiska avhandlingen är en invitation till att delta i en reflektionsgång som börjar vid station 1, utsagan att världen är allt som är fallet. Så går det vidare, från station 2, *Det som är fallet, faktumet, är bestående av sakförhållanden*, till *Den logiska bilden av fakta är tanken, Tanken är den meningsfulla satsen* och *Satsen är en sanningsfunktion av elementarsatser*. Därefter kommer man till en utsaga om sanningsfunktionens och satsens allmänna form, varefter vandringen avslutas vid station 7, utsagan *Vad man inte kan tala om, därom måste man tala*.

Det som intresserar mig här och nu är inte Wittgensteins bidrag till området logik och hans teser om hur språk och verklighet måste vara beskaffade för att passa samman. Det upptar stora delar av utrymmet i den logisk-filosofiska avhandlingen och har framkallat stora mängder av sekundärlitteratur. Det som intresserar mig här och nu är frågan vad det kan innebära att det är ett diktverk. Vilket slags diktverk handlar det om i så fall? Finns det några andra diktverk som det kan och bör jämföras med?

Det som ledde mig in på spåret filosofiskt diktverk var reflektioner omkring den första och sista utsagan i den logisk-filosofiska avhandlingen i kombination med Wittgensteins uttalande i förordet att det inte är en lärobok. Ett diktverk som inte är en lärobok, vad är det? Svaret ger sig nästan av sig själv. Vi återkommer till det strax.

*

Det som skiljer Wittgensteins behandling av frågan om vad världen är från andra världsåskådningstexter är att han begränsar sig till det som logiskt sett måste vara som det är. "I

logiken är ingenting tillfälligt” (2.012). “*Något logiskt kan inte vara bara-möjligt*” (2.0121). Att världen är allt som är fallet och att man måste tåga om det som man inte kan tala om presenteras som nödvändiga förhållanden. Men i tillägg till att utsagorna 1 och 7 säger något om nödvändigheter har de en mångtydighet som bidrar till att ge dem en svävande karaktär. De är exempel på något som skulle kunna kallas oscillerande utsagor.

Utsaga nummer 7 kan läsas som en tautologi, en triviellt sann utsaga: man kan inte tala om det som man inte kan tala om. Men formuleringen kan också användas för att antyda förhållanden som är långtifrån nödvändiga, till exempel att det som är alltför illa skall sopas under mattan. M.A. Numminens tonsättning av några av den logisk-filosofiska avhandlingens utsagor tar fasta på den sistnämnda varianten. “*Wovon man nicht sprechen kann, darüber muß man schweigen*” kan läsas lika taktfast som en militärmarsch: “*Wovon man nicht sprechen kann, darüber muß man schweigen.*” En av mina vänner som en gång bevistade en Numminenkonsert i Innsbruck förtäljer att många i publiken reste sig och gick när avslutningsatsen i den logisk-filosofiska avhandlingen framfördes på parodiskt vis till ackompanjemang av stöveltramp. I Österrike var det mycket som blev sopat under mattan när tusenårsriket tog slut efter sina tolv år på jorden.

Det som den sista meningen i den logisk-filosofiska avhandlingen antyder utan att säga det direkt är att det som är viktigast här i världen tillhör det som man inte kan tala om. Det framgår av sidorna som kommer närmast före slutsatsen att det är etiken det handlar om. Den avslutande utsagan kommer inte som någon överraskning. Det finns en nästan likadan utsaga i förordet. Den enda skillnaden är att i förordet används ordet *reden*, i slututsagan används ordet *sprechen* – “*Det som man inte kan säga något om ...*”, “*Det som man inte kan tala om ...*”. Men i sitt sammanhang som slutstation i tankegången från 1 till 7 är “*Wovon man nicht sprechen kann ...*” omgivet av associationer som inte finns där när man läser “*Wovon man nicht reden kann ...*” i förordet första gången.

Olika läsningar med olika rytm förändrar utsagans karaktär. Wittgenstein säger själv ett ställe att hans texter skall läsas långsamt. I musiken använder man tempobeteckningar som *lento*, *adagio*, *allegro* och så vidare. Om man skulle välja en tempobeteckning för hela den logisk-filosofiska avhandlingen måste det bli *Nachdenklich*, eftertänksamt.

Men det finns många sätt att läsa “*Wovon man nicht sprechen kann ...*” långsamt och eftertänksamt. Man kan till exempel läsa utsagan långsamt och eftertänksamt, med avtagande tonstyrka (*diminuendo*) och med små skillnader mellan betonade och obetonade stavelser: *Wovon*

man *nicht* sprechen kann, darüber muß man *schweigen*.

Att det är nödvändigt att tåga om det som man inte kan tala om inskräps av att betoningen ligger på *nicht kann* och *muß*.

Med den rytmen blir utsagan nära nog en klassisk hexametersvers, en sexfoting som man finner i diktverk alltifrån Homeros och andra antika auktorer till Klopstock och Goethe och Mörike och många andra i nyare tid. Jag skriver nära nog. I en klassisk hexametersvers skall den näst sista foten alltid vara en daktyl, och utifrån det kravet fattas det en stavelse i *muß man*. I den svenska versionen av slutsatsen i den logisk-filosofiska avhandlingen uppfylls också det kravet: *Vad man inte kan tala om, därom måste man tåga*.

Arbeten som Lucretius *De rerum natura* och Manilius *Astronomica* är avfattade på hexameter. Därmed är vi inne på lärodiktens område.

*

Den på 1700-talet så populära genren lärodikt kom mera i skymundan på 1800-talet, men den försvann aldrig för gott. Det finns lärodikter också från 1900-talet, till exempel Ezra Pounds *ABC of Reading* (1934). Ezra Pounds storverk *Cantos* (författat i perioden 1915-1962) är kanske det bästa exemplet på en modern lärodikt, där de i verket ingående reflektionerna om ekonomi, politik och kultur spelar en central roll. "Anglo-amerikansk poesi är speciellt rik på arbeten med historisk, regional, geografisk, filosofisk och politisk substans", heter det i artikeln *Didactic poetry* i *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics* (2012), som intressant nog också nämner Franz Kafkas parabler i detta sammanhang. Lars Gustafson anknyter ibland till lärodiktstraditionen, och ett av Berthold Brechts stora projekt var en lärodikt om människans natur där han i samma respektabla versform som Lucretius *Om tingens natur* skulle behandla de borgerliga förhållandenas onatur. Arbetet fullbordades aldrig, men det finns utkast och fragment, bland annat en dikt med titeln *Das Manifest*.

Det är någonstans i närheten av det landskapet som Wittgensteins logisk-filosofiska avhandling hör hemma.

Om man vill läsa en kort och välskriven text om lärodiktens särart kan man med fördel gå till artikeln *Lärodikt* i *Nordisk familjebok*, 1800-talsutgåvan, band 10, *Lloyd – Militärkoloni* (1886).

Den börjar och slutar så:

Lärodikt l. didaktiskt poem, en i versform klädd utredning af något ämne från moralens, själslivets, yrkenas, vetenskapens eller konstens områden. ....

Under 18:de årh., då den pseudoklassiska smaken jämte hänsyn till det nyttiga beherskade litteraturen, idkades lärodikten såsom en af poesiers förnämsta arter. Så besjöng man t. ex. bi- och silkesodling, jagthundars dressyr, navigation, öfversättningskonst, schackspel, syfilis, ull, helsobrunnar, dietetik, astronomi, själens odödlighet, uppfostran o.s.v. Detta slags lärodikt har inför 19:de århundradets estetiska bildning endast den historiska kuriositetens värde.

Den anonyme författaren av artikeln *Lärodikt* kontrasterar den didaktiska nyttolitteraturen med de sant poetiska bidragen till genren: *Verkligt poetisk blifver en lärodikt, i hvilken tankarna strömma fram ur en upprörd skaldesjäl som söker klarhet och befrielse genom att uttala dem.*

Det följer en uppräknig av verk av författare som Hesiodos, Parmenides, Lucretius, Virgilius, Horatius, Ovidius med flera. Om Lucretius heter det att hans naturfilosofiska skaldeverk *De rerum natura* är äkta poetiskt i kraft av sin entusiasm. Urtyper för den upprörda skaldesjälen i citatet ovanför är lärodiktaren Lucretius. I uppräknigen av lärodiktsförfattare i nyare tid finner man namn som Boileau, Pope, Young, Stiernhielm och Leopold. Namnet på den som mer än de flesta andra i nyare tid kunde beskrivas som en skaldesjäl som söker klarhet och befrielse genom att uttala sina tankar, namnet på den personen blir inte nämnt. Men Johann Wolfgang Goethes bidrag till lärodiktningen är av en viss vikt när man söker efter utgångspunkterna för den logisk-filosofiska avhandlingen.

Det var den hexameterliknande rytmen i utsagorna *Wovon man nicht sprechen kann, darüber muß man schweigen* och *Philosophie dürfte man eigentlich nur dichten* som förde mig in på lärodiktspåret. Och det var rytmen i *Die Welt ist alles was der Fall ist* som ledde mig till den korta dikten som börjar med orden *Über allen Gipfeln ist Ruh*. När det började klarna, visade det sig att båda spåren går åt samma håll.

*

Det var en kväll i september 1780 som Goethe skrev den första versionen av dikten, med blyerts på en brädvägg i en stuga uppe på berget Kickelhahn några mil från Weimar. Där kunde man läsa hans graffito tills stugan brann ner 1870. Originalen hade ingen titel. När Goethe publicerade en lätt

reviderad version i sina samlade verk 35 år senare, placerade han den efter en dikt med titeln *Wandrer's Nachtlied* /Vandrarens aftonsång/, och gav den titeln *Ein Gleiches* /En till/. Dikten kallas därför ofta *Wandrer's Nachtlied II* (till exempel i Schuberts tonsättning av dikten). Den tryckta versionen ser ut så här:

*Über allen Gipfeln
ist Ruh,
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einen Hauch;
Die Vögelein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
Ruhest du auch.*

Att få med alla aspekter på denna kort dikt i översättningar till andra språk går inte. Det finns mer än 2 000 försök på svenska. Att det är så många beror inte minst på att Svenska Dagbladet för hundra år sedan inbjöd till en tävling om den bästa översättningen. Här är Anders Österlings version från 1940-talet:

*Över bergen stiger
hög ro.
I skogen tiger
stilla nu
vart fågelbo.
En fläkt i kronorna domnar.
Vänta, du somnar
snart, även du.*

Samma år som Goethe skrev *Über allen Gipfeln* påbörjade han sitt mest grandiosa projekt, ett diktverk som skulle bli en syntes av hans naturvetenskapliga studier och hans diktande. Arbetstiteln var *Roman über das Weltall*, romanen om världsalltet. Den grundläggande idén var att i ett diktverk framställa kosmos i flera steg, från den anorganiska naturen via växterna och djuren till den högst utvecklade varelsen, människan. Det blev inte mer än en idé och några mindre dikter och en geologisk insamlingsverksamhet som sträckte sig över flera decennier. Om man tillåter sig att vara anakronistisk ett ögonblick, skulle man kunna se på formuleringen *Roman über das Weltall* som det

första bidraget till konceptkonsten och man skulle kunna se på Goethes idoga mineraliesamlande som en performance där verksamheten var konstverket. Konstverket som han eftersträvade fanns där hela tiden mitt framför näsan på honom i form av den oslagbara titeln och de av diktaren och geheimerådet utövade naturvetenskapliga aktiviteterna.

Über allen Gipfeln kan läsas på olika vis: som en naturbetraktelse, en dikt om den eviga vilan, en dikt om människans plats i kosmos, den kanske mest fulländade versionen av den roman om universum som aldrig blev av (Sigrid Damm, *Goethes letzte Reise*, 2007). De första meningarna fångar i bildform transformationen från den oorganiska världen till växterna, djuren och människan, och som hos Lucretius leder betraktelserna fram till besinning och ro.

Lucretius *Om tingens natur* är en filosofisk lärodikt som bygger på Epikuros världsåskådning. Goethes roman om kosmos var tänkt som en modern form av lärodiktning som skulle bygga på den nyaste naturvetenskapliga forskningen, inklusive hans egna mineralogiska undersökningar. Wittgensteins logisk-filosofiska avhandling kan ses som en nutida version av *Om tingens natur*, baserad på hans egna och andras logiska undersökningar, som liksom hos Lucretius och Goethe är tänkt att leda fram till klarhet och stilla ro.

I diktverk brukar det inte ingå sådant som litteraturhänvisningar och källförteckningar. Det gör det inte heller i den logisk-filosofiska avhandlingen. Men den första utsagan med de omedelbart följande utläggningarna antyder både genom innehåll och form vad det handlar om. Metriskt är början på den logisk-filosofiska avhandlingen och början på *Über allen Gipfeln* lika, bortsett från att rytmen är stigande i det ena fallet och fallande i det andra. *Über allen Gipfeln* börjar rätt på med en landskapsbild som öppnar för något som skulle kunna kallas kosmisk kontemplation. Den logisk-filosofiska avhandlingen börjar lika rätt på med en världsbild som öppnar för filosofisk reflektion över världens natur och mening.

Goethe argumenterar inte i *Über allen Gipfeln*. Wittgenstein argumenterar inte i den logisk-filosofiska avhandlingen. Han framlägger förslag till betraktande och hoppas att den förstående läsaren vill acceptera förslagen och vandra vidare till nästa station. Han distanserar sig sällan från andras synpunkter. Men i verkets andra utsaga, med numret 1.1, finns där ett klart avståndstagande från en annan världsbild: världen är inbegreppet av alla fakta, inte av alla ting. Den världsåskådning som han distanserar sig från är uppenbarligen den som Lucretius lade fram i verket *Om tingens natur*. Att den världsbild som Wittgenstein visade fram i den logisk-filosofiska avhandlingen är ett alternativ till Lucretius framgår ganska tydligt av en utsaga som 1.13: *Fakta i*

det logiska rummet är världen. Enligt Epikuros och Lucretius består världen av ting som är uppbyggda av atomer som befinner sig i det tomma rummet. Metaforen logiskt rum blir onekligen mera gripbar när man ser den som ett alternativ till det fysiska rum som Lucretius opererade med och öppnar för att konstruera en världsbild på sats- och predikatlogikens grund, vilket är vad Wittgenstein gör i den logisk-filosofiska avhandlingen.

Att Wittgenstein i ett och samma verk behandlade metafysiska, logiska och etiska ämnen har förundrat en del filosofer. Till det kan det sägas att en logiker som framlägger ett alternativ till epikurismen knappast kunde ha gjort det på annat sätt. Lucretius närvaro blir extra tydlig i de avslutande viskningarna från 6.41 till 6.54 som handlar om världens mening, livet och döden. Att döden inte är en händelse i livet (6.4311) kommer från Lucretius. Och som hos Lucretius utmynnar förståelsen av världens natur i stillhet och ro. Det är en stillhet där varken språk eller musik hör hemma. Den kontemplativa stillheten leder inte till passivitet och avståndstagande från världen. Både hos Lucretius och Wittgenstein leder förståelsen av världen till ett aktivt liv i enkelhetens tecken.

*

Begynnelsen av 1900-talet var de stora modernistiska experimentens tid, i måleriet, i musiken, i litteraturen, i dans och teater. För att tydliggöra var i detta kaotiska landskap den logisk-filosofiska avhandlingen kan tänkas höra hemma är det likheter med de visuella konsterna som ligger närmast till hands. Samtidigt som Wittgenstein färdigställde den logisk-filosofiska avhandlingen under åren i fält arbetade Piet Mondrian outtröttligt med att utveckla sitt stora projekt – att befria bildkonsten, arkitekturen, musiken, stadsplaneringen och människans liv från alla hindrande traditioner och finna fram till nya uttrycksformer och ett nytt liv i en ny värld. Mondrian arbetade först och främst som bildkonstnär. I hans produktion från mitten av 1910-talet till början av 20-talet kan man steg för steg följa den avskalningsprocess som ledde fram till hans mogna stil, neoplasticismen, där uttrycksmedlen är begränsade till horisontala och vertikala band i svart och fyrkanter i olika storlekar i en färgskala som begränsar sig till grundfärgerna rött, blått och gult plus vita nyanser. Mondrian betraktade de horisontala och vertikala linjerna och de valda färgerna som visualiseringar av de grundläggande krafterna och elementen i världen. Allt det som Wittgenstein kallade tillfälligt och bara-möjligt är eliminerat. Resultatet brukar kallas abstrakt konst.

Wittgensteins logisk-filosofiska diktverk är resultatet av en liknande avskalningsprocess på världsåskådningsområdet där alla föreställande inslag i form av berättelser, myter och beskrivningar

av landskap, personer och fysiska ting i fysiska rum är uteslutna. Resultatet skulle kunna kallas abstrakt dikt.

Till det som hundra år efter det att detta arbete skrevs fortsätter att fascinera läsaren är dess dubbla tillhörighet – det är på en och samma gång en avhandling som behandlar filosofiska och logiska teman och ett diktverk. Att uppfatta något som ett diktverk innebär att placera verket i ett visst klangrum med sina speciella resonanser. Att uppfatta något som en avhandling i logik och filosofi innebär att placera verket i ett annat klangrum med andra resonanser. Att ett och samma verk tillhör båda rummen samtidigt leder till skimringar av ett helt nytt slag.

Att i ett prosaverk i förlängningen av lärodiktstraditionen bygga en världsbild på en stomme bestående av sats- och predikatlogikens ingredienser och att i samma verk förena klarningsarbete på världsåskådningsområdet med logiskt nybrottsarbete är ett ganska hisnande projekt. Och författaren lyckas faktiskt att hålla det hela samlat genom struktur (gången från 1 till 7), stil (lapidariska satser, metaforer, enkelhet och klassisk retorik) och dynamik (de olika viskningsnivåerna). Min konklusion är att det är på tiden att den logisk-filosofiska avhandlingen införlivas i modernismens litterära kanon.

Kommentarer

1. Det började med ett citat från Manilius *Astronomica*. Citatet finns i Montaignes essä om erfarenheten och lyder så i Jan Stolpes översättning: *Vägledt av visat exempel och genom att pröva sig fram på växlande sätt blir erfarenheten upphov till konsten*. Jag fattade misstankar och gick till den franska texten. Jo, det stämde, Montaigne citerar på latin och översätter inte till franska: *Per varios usus artem experientia fecit / exemplo monstrante viam*. Både hos Stolpe och Manilius är rytmen påfallande. Det är hexametervers, men den svenska versionen är dubbelt så lång som det latinska originalet. Det tog mig några veckor att komma fram till en lika ordknapp version som hos Manilius: *Genom många försök blev erfarenheten kunskap / Exempel visade vägen*. Inte långt därefter stötte jag på några citat från den svenska översättningen av Elfriede Jelineks prinsessdramer, gick till originaltexten och kunde konstatera att Jelineks prosa befinner sig på en annan nivå än den prosaiska översättningen. Jag läste mera av Jelinek och fann att rytm och stil är bärande inslag i en prosa som kan betecknas som ovanligt musikalisk. Det förde mina tankar till en annan ovanligt musikalisk österrikisk författare, Ludwig Wittgenstein. Med Manilius och Jelinek

som bakgrund lade jag nu speciellt märke till rytmen i den första och sista utsagan i den logisk-filosofiska avhandlingen. Ruth Olsen ville gärna att jag skulle föreläsa om Wittgenstein på Sentrum for praktisk kunnskap i Bodø, och så var det hela i gång.

2. *Philosophie dürfte man eigentlich nur dichten*: i Wittgensteins *Nachlass*, Ms 115, 1933 och Ms 146, 1933-34. Citatet från Ms 146 finns med i urklippsboken *Vermischte Bemerkungen*. (Särskilda anmärkningar heter den svenska översättningen.) Att *der Philosoph ein Dichter sein sollte* står i Ms 120, 1938, s. 145. Här citerat från Katrin Eggers, *Ludwig Wittgenstein als Musikphilosoph*, andra upplagan, 2014, s. 241. *Fred i tankarna ....* är från Ms 127, 1944, och finns också med i *Vermischte Bemerkungen*.

3. Om att decimalsystemet ger den logisk-filosofiska avhandlingen översiktlighet och klarhet: i ett brev till Ludwig von Ficker 5.12.1919 (i G.H. von Wright, red., *Briefe an Ludwig von Ficker*, 1969, s. 103). Att decimalsystemet kan jämföras med sättet att ange ljudstyrka i musiken är ett förslag som man finner hos Erik Stenius i *Wittgenstein's Tractatus* (1960). Jämför Eggers om detta, a.a., s. 57.

4. Läs långsamt: *Ibland kan en utsaga bara förstås om man läser den i rätt tempo. Mina utsagor skall alla läsas långsamt*. Ms 134, 1947. Finns med i *Vermischte Bemerkungen*.

5. Litteraturkritikern Marjorie Perloffs bok *Wittgenstein's Ladder* (1996) och filosofen Christian E. Erbacher *Formen des Klärens* (2015) är intressanta på var sitt sätt. Båda två tar Wittgensteins uttalande att filosofi egentligen bara skulle diktas på allvar men säger inte något om den logisk-filosofiska avhandlingens plats och rang i litteraturens och modernismens värld. Erbacher tar, som titeln antyder, utgångspunkt i den logisk-filosofiska avhandlingen 4.112 men fokuserar på något annat än den här föreliggande essän, nämligen Wittgensteins användning av den klassiska retorikens figurer. Därmed framstår den logisk-filosofiska avhandlingen som lite gammalmodig, "nästan klassisk", i jämförelse med hans senare arbeten (s. 65). Den välskrivna boken ger också en informativ översikt över vad filosofer har sagt om Wittgensteins diktande och kan gärna läsas tillsammans med Alois Pichlers grundliga genomgång av Wittgensteins stil i de filosofiska undersökningarna: *Wittgensteins Philosophische Untersuchungen. Vom Buch zum Album*, 2004. Musikforskaren Eggers tidigare nämnda arbete är ett bra komplement till filosofernas analyser.

6. Lärodikter kan vara långa som Lucretius *De rerum natura* eller korta som Anna Maria Lenngrens *Några ord till min k. dotter, i fall jag hade någon* eller ännu kortare som Goethes *Über allen*

Gipfeln. Goethe inviterade själv till en sådan läsart när han i en artikel om lärodikt 1827 förfäktade synpunkten att all dikt är belärande: *Alle Poesie soll belehrend sein, aber unmerklich; sie soll den Menschen aufmerksam machen, wovon sich zu belehren wert wäre; er muß die Lehre selbst daraus ziehen, wie aus dem Leben*. "All dikt skall vara belärande, men omärkligt;" läsaren "måste själv dra läran därur, som ur livet." Det finns ett eko av detta i Ms 162b, 1939-1940 (finns med i *Vermischte Bemerkungen*): folk tror att vetenskapsmän är där för att lära dem något; att diktare och musiker etc. skulle ha något att lära dem faller dem inte in. Goethe formulerade ett synsätt som bidrog till att lärodikten kom i skymundan på 1800-talet. I P.D.A. Atterboms stora översikt *Poesiens historia* (1861), till exempel, behandlas Lucretius *De rerum natura* utförligt och lovordande, jämte en mångfald verk av andra lärodiktare, men han räknade inte lärodikten som en egen genre. Det kan tilläggas att Wordsworth hade framlagt liknande synpunkter redan 1802 i förordet till *Lyrical Ballads*, där det bland annat heter att poesi är "the most philosophical of all writings". I ett ofta citerat brev formulerade han det så: *Every Great Poet is a Teacher: I wish either to be considered as a Teacher, or as nothing*.

7. Också på norska finns det många översättningar av *Über allen Gipfeln*. När det 1932 ordnades en tävling om den bästa norska tolkningen, kom det in 1147 bidrag. Några senare försök kan man hitta på internet, bland annat två versioner signerade André Bjerke. Den ena börjar med *Over alle tinder / er fred*, den andra med *Over tinder toner / en fred*. Jag har börjat tro att det bästa för läsare som inte kan tyska skulle vara att presentera originaltexten med en ordagrann prosaöversättning och en fil med uppläsningar av texten plus en uppmaning att tänka på sådant som rytm, rimflätning och vokalklang.

8. Vad som ligger i utsagan att världen är inbegreppet av alla fakta beror på vad man lägger i ordet fakta. Det visar sig efter hand i den logisk-filosofiska avhandlingen att författaren förutsätter en skarp åtskillnad mellan fakta och värden. För dem som omedvetet eller medvetet utgår från en distinktion av det slaget kommer det nog inte som en överraskning att alla värden värda sitt namn måste ligga utanför världen (6.41). På 1930-talet föreslog Wittgenstein att sådana filosofiska begrepp som kunskap, vara, objekt, jag, sats, namn inbegriper oklarheter som kan rensas bort genom att återföra orden till deras användningar i vardagsspråket (*Philosophische Untersuchungen*, § 116). Han kunde ha lagt till sådant som kropp och själ och fakta och värden och mycket annat. Klarning av viner är inte något som kan göras en gång för alla, det måste göras vartenda år. Rening av vatten och avlopp måste ske hela tiden. Filosofisk klarning är en praxis utan slut.